

IBN KHALDUN'S VIEWS ON SOCIETY AND CULTURE IN HIS "MUQADDIMAH"**Sherzodbek Nazirov***independent researcher**Andijan State University**Andijan, Uzbekistan**E-mail: sherzodbeknazirov90@gmail.com***ABOUT ARTICLE****Key words:** civilization, morality, sociological thinking, behavior, "al-Umran", faith, character, religion.**Abstract:** This article analyzes the social and cultural ideas of Abu Zayd Abdurrahman ibn Khaldun (1332-1406), a famous thinker of Muslim civilization, "Introduction" and his political and diplomatic activities.**Received:** 16.01.24**Accepted:** 18.01.25**Published:** 20.01.25**IBN XALDUNNING "MUQADDIMA" ASARIDA JAMIYAT VA MADANIYAT HAQIDAGI QARASHLARI****Sherzodbek Nazirov***mustaqil tadqiqotchi**Andijon Davlat Universiteti**Andijon, O'zbekiston**E-mail: sherzodbeknazirov90@gmail.com***MAQOLA HAQIDA****Kalit so'zlar:** sivilizatsiya, axloq, sotsiologik tafakkur, xulq-atvor, "al-Umron", e'tiqod, fe'l-atvor, din.**Annotatsiya:** Mazkur maqolada musulmon sivilizatsiyasining mashhur mutafakkiri Abu Zayd Abdurahmon ibn Xaldunning (1332-1406) ijtimoiy-madaniy g'oyalari, "Muqaddima" va uning siyosiy, diplomatic faoliyati tahlil etilgan.**ВЗГЛЯДЫ ИБН ХАЛЬДУНА НА ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРУ В ЕГО «МУКАДДИМЕ»****Шерзодбек Назиров***независимый исследователь**Андижанский государственный университет**Андижан, Узбекистан**E-mail: sherzodbeknazirov90@gmail.com*

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: цивилизация, этика, социологическое мышление, поведение, «аль-Умран», вера, характер, религия	Аннотация: В данной статье анализируются социальные и культурные идеи Абу Зайда Абдуррахмана ибн Халдуна (1332-1406), известного мыслителя мусульманской цивилизации «Введения», а также его политическая и дипломатическая деятельность.
--	--

Kirish

O'rta asrda ko'zga ko'ringan musulmon mutaffakiri Ibn Xaldun Sharq va G'arb olimlari va tadqiqotchilari tomonidan birinchi navbatda tarixshunos sifatida tan olingan. Uning "Muqaddima" asari nafaqat noyob va "Ilm al-umron" yoki "Jamiyat va madaniyat ilmi" fani joriy etgani, balki uning uslubi yorqinligi, taqdimotning tushunarli va soddaligi, ta'sirchan ifodasi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada Ibn Xaldunning jamiyat va madaniyat, ijtimoiylashuv jarayoni, ijtimoiy boshqaruv, sivilizatsiyalarning yuksalishi va qulashi haqidagi fikrlari tahlil etiladi. "Asabiya" yoki guruh birdamligi tushunchasi, din va axloqiy qadryatlarning ahamiyati, eng muhimi uning asarlari shu atrofida rivojlanadi. Bu tadqiqotda uning "Muqaddima" asari asosiy manba sifatida, shuningdek uning hayoti va faoliyati bilan bog'liq boshqa ikkinchi darajali ma'lumotlar bayon qilingan masalalarni aniq ko'rish uchun mo'ljallangan.

Mavzuiga oid adabiyotlar taxlili va metodlar

Ushbu maqolada Abu Zayd Abdurrahmon ibn Xaldunning "Muqaddima" asari metodologik manba sifatida foydalanildi. Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning tarixiylik, mantiqiylik, analiz, sintez va obyektivlik usulidan foydalanildi. Ushbu tadqiqot jarayonida mutafakkirning jamiyat taraqqiyotiga ta'sir qiluvchi omillar, jamiyatning rivojlanishi va tanazzuli obyektiv jihatdan ochib berildi.

Muhokama va natijalar

Ibn Xaldun milodiy 1332-yil 27-mayda (732-yilning 1-ramazonida) Tunisda tug'ilgan Abu Zayd Abdurrahmon Ibn Muhammad Ibn Xaldun taniqli va mashhur Andalusiya diniy oilasi Banu Xaldunndan chiqqan. Ibn Xaldun o'z tarjimai holida o'zining nasl-nasabini Yaman qabilasidan chiqqan Hadramavt orqali payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) davriga bog'lagan. U shunday deb yozadi: "Bizning nasl-nazabimiz esa Hazratmavtdan, Yaman arablarida, Voil ibn Hajar orqali, arablarning eng taniqli va hurmatlilaridandir". [1.b.532]

Ibn Xaldun oilasining darajasi va mavqeiga xos bo'lgan an'anaviy sifatli ta'lim oldi. U birinchi ta'limni o'z otasidan oldi. Qur'onni yod olgan, gramatika, fiqh, hadis, notiqlik, filologiya, she'r ilmlarini o'rgangan. U yoshligida Ibn Sino, Ibn Rushd, Roziy va Tusiy kabi o'limlarning falsafasi va g'oyalari bilan tanishdi. Ibn Xaldun 17 yoshida Tunisni qamrab olgan vabo epidemiyasi tufayli ota-onasini ham yo'qotdi. [2.b.109]

Ibn Xaldun yoshligida har xil ishlarda past lavozimdan tortib, o'ta nufuzli mansablarga bo'lgan ishlarida bo'lgan va agar keyinchalik ma'qulroq bo'lsa, bir hukmdordan ikkinchisiga o'tgan. Ibn Xaldun rasmiy hujjatlariga kirish yozuvlarini yozish uchun "Kotib al-alama" lavozimi egallagan. Keyinchalik u Marokashning shimolidagi Fez shahriga borib, hukmdor Abu Enanning qo'llab-quvvatlashini oldi va uni qirollik e'lonning yozuvchisi etib tayinladi. Ammo bu lavozimdan norozi bo'lgan Ibn Xaldun Abu Enanga qarshi hiyla-nayrang tuzdi va natijada u 22 oyga qamaldi.

U Abu Salimni qo'llab-quvvatlab, Abu Enanning o'rniga fitna uyushtirdi. Abu Salim hokimyat tepasiga kelgach, Ibn Xaldun uni kuchli qo'llab-quvvatlagani uchun mukofotlandi va unga vazirlik lavozimi taklif etdi, u uzoq vaqt qadrlangan ishini bajardi. [3.b.623-627]

Ammo uzoq vaqt ishini davom ettira olmadi, chunki Abu Salim vazir Umar tomonidan ag'darilgan, natijada Ibn Xaldun nufuzli vazirlik lavozimidan va hokimyatdan chetlatildi. Ibn Xaldun zudlik bilan g'olin Umarni qo'llab-quvvatlab unga sodiqligini e'lon qiladi va yan o'sha lavozimiga qo'yiladi. Keyinchalik xazinachi lavozimiga da'vo qildi, lekin unga berilmadi.

Hafsalasi pir bo'lgan Ibn Xaldun Granada sultoni bir vaqtlar do'sti bo'lgan Muhammad V dan yaxshi kutib olish va obro'li ishga joylashish umidida Granadaga qaytib ketdi. U haqiqatdan sulton tomonidan iliq kutib olindi, lekin Ibn Xaldunning sulton bilan yaqin munosabatda bo'lishiga toqat qilolmagan vazir ibn al-xatib bilan raqobatga kelgani uchun yana uzoqroq turolmadi. Ibn Xaldun Shimoliy Afrikaga jo'nab ketdi.

Afrikada Hafsiddin Sulton Abu Abdulloh uni juda samimiy qabul qildi va eng nufuzli lavozimga bosh vazir etib tayinlandi. U xech kimning hayoliga xam kelmagan Berber qabilasidan soliq yig'ish bo'yicha sarguzashtli va qiyin vazifani bajardi, lekin Ibn Xaldun o'zining katta mahoratli va iste'dodi bilan berber qabilalari bilan yaqin bo'lib qoladi va berberlar unga xursandchilik bilan soliq to'laydilar.

Abu Abdulloh vafotidan keyin yana o'z tarafini Tlemsanga Abu al-Abbos hukmdoriga o'zgartirdi. Berber qabilalari bilan muloqot qilishdagi katta mahorati unga obro'-e'tibor, sultonlar bilan do'stlik va tuzumdagi yuksak mavqega ega boldi. Milodiy 1375-yilda u sulton tomonidan berber qabilalariga yuborilgan, ammo siyosiy faoliyatdan charchab, Jazoirni markaziy qismidagi Salama shahridagi Avlad Orif qabilasidan panohtopishga qaror qildi. U "Umumjahon tarixi" asarini yozishga kirishdi va eng mashhur "Muqaddima" yoki "Prolegomena" ni tugatdi. Ibn Xaldun u yerda uch yildan ortiq yashadi.

Banu Orif qabilasida "Umumjahon tarixi" asarini yozish uchun mablag' yetishmasligiga duch kelib, o'sha paytda Abul Abbas boshqargan Tunisga qaytib keldi. Hukmdor Ibn Xaldunni mamnuniyat bilan kutib oldi va uni yana xizmat qilishini xohladi, keyinchalik uning o'qishga bag'ishlangan va tadqiqot faoliyati. Ibn Xaldun Hukmdor homiyligida o'zining "Tarix" asarini

tugatdi va uning bir nusxasini unga sovg'a qildi, lekin Abul Abbosga maqto'v va minnatdorchilik so'zlari kiritilmagan, bu esa Ibn Xaldunning unga sodiqligiga shubha tug'dirgan. [4.b.8]

Ibn xaldun hajga borishga qaror qildi, lekin hajga borishdan oldin Misrga yo'nalishini o'zgartirdi. Milodiy 1384-yilda Misr Mamluk hukmdori Barquq uni Qohira universitetiga professor va qozi etib tayinladi. Ibn Xaldun fikricha "Boshqalar chegara urushlari va ichki nizolar bilan shug'ullanayotgan bo'lsa, Misr iqtisodiy farovonlik va yuksak madaniyatni boshdan kechirayotgan edi". Bir yil ichida u sudyalikdan ketishi kerak edi. Buning asosiy omili uning xotini va bolalari Tunisdan olib kelayotgan kemandi Iskandariya qirg'oqlarida cho'kib ketgani edi. Keyin Ibn Xaldun bir muddat to'xtab qolgan hajni ado etishga qaror qildi. Qohiraga qaytib kelgach ba'zi universitet va kollejlarda sof ilmiy faoliyat bilan shug'ullandi va "Umumjahon tarixi" va boshqa ba'zi asarlarini tugatdi.

Milodiy 1401-yilda Ibn Xaldun Damashqni qamal qilgan Amir Temurga qarshi yurishda Sulton Barquq o'g'li Sulton Faraj bilan birga borishi kerak edi. U Damashqada 7 hafta davomida Temur bilan muhim uchrashuvlar o'tkazdi va Amir Temur undan Mag'rib haqida batafsil ma'lumot berishini so'radi. Ibn Xaldun unga batafsil hisobot yozdi. Misrga qaytgach, u Fezdagi merinid hukmdorlariga tatarlar va Amir Temur xarakteri haqida yana bir xabar yozadi. U Misrda yana besh yil yashab, o'zining tarjimai holi va umumbashariy tarixini tugatdi. [5.b.39]

Ibn Xaldunning asosiy e'tibori umuminsoniy tarix yoki "Kitob al-ibar" asarini yozish bo'lgan va dunyo tarixchisi sifatida tan olinishni orzu qilgan. Misrda yashab, topshiriqlarni bajarishga alohida e'tibor qaratadi. "Kitob al-ibar" yettita kitobdan iborat birinchisi eng mashhur "Muqaddima" dir.

Ibn Xaldun "Kitob al-ibar" asarida tarixiy bitiklardagi xatoliklarni, xususan, tarafdorlik, manbalrga haddan tashqari ishonch, maqsadni tushinmaslik, haqiqatga noto'g'ri e'tiqod qilish, voqe-hodisani o'zining haqiqiy joyiga qo'yaolmaslik, yuqori martabaagilarning marhamatiga sazovor bo'lish istagi, bo'rtirib yuborish, tartibga soluvchi qonunlarni bilmaslik kabi tushinchalarni tahlil qilgan. Bundan tashqari, u "Lubob al-mufassal fi usuluddin" va "Al-Ta'rif bi-ibn Xaldun" kabi boshqa kitoblarni ham yozgan. U 1406-yil 17-martda (808-yil 25-ramazon) Misrda vafot etgan. U yetmish to'rt yoshida Qohiradagi Bob an-Nasr yaqinidagi so'fiylar qabristoniga qafn etilgan.[6.b.3]

Ibn Xaldunning sotsiologik tafakkuri uning mashhur "Muqaddima"siga asoslanadi. Bu uning "Umumjahon tarixi" ning birinchi bobi edi. U "Ilm ul-Umron" nomli yangi fanni yaratganini, bundan avval hech kim bunday qilmaganlini va uni boshqa fanlardan ajratmaganligini aytdi. Ibn Xaldun o'zi ta'kidlaganidek: "Muqaddima: bu asar o'z rejasida mutlaqo o'ziga xos bo'lgan va men juda ko'p izlanishlar natijasida yaratilgan asar". [7.b.42]

Tadqiqotchilar va olimlar Ibn xalldun asarini o'ziga xos eng buyuk asar sifatida e'tirof etishgan. Britaniyalik Arnold Toynbi Ibn Xaldunning asarini maqtagan:

“O'zi tanlagan intellektual faoliyat sohasida u hech qanday salaflardan ilhimlanmaganga o'xshaydi, Prolegomena... shubhasiz har qanday vaqrdagi yoki har qanday joyda haligacha har qanday aql tomonidan yaratilgan eng buyuk asar”. [8.b.322]

Sorokin esa Ibn Xaldunning “Muqaddima” asarini “Sotsiologiyada ham, qishkoq xo'jaligida ham, qishloq-shahar sotsiologiyasida ham eng qadimgi tizimli risola” deb hisoblagan”. [9.b.20]

Ibn Xaldun o'zining sotsiologik kosepsiyasini “Ilm al-umron” deb atagan. Bu esa ijtimoiy tashkilot, sivilizatsiya ilmi yoki insonlar uyushmasi yoki madaniyat ilmi deb tarjima qilish mumkin. U tarixni shunchaki yozilgan hikoya emas, balki o'rganishga loyiq fan deb hisoblagan. U tarixni yangi tushintirishlar va mulohaza yuritish usuli asosida yozishni orzu qilgan va uning mulohazasi va o'rganishni o'ziga xos ijtimoiy falsafaning asosini yaratishga olib kelgan. [4.b.35]

Kitobning mavzusi bo'yicha, Ibn Xaldun uni olti bobga bo'lgan bo'lib, ular quyidagicha: [10.b.17]

1. Umuman insoniyat jamiyati, uning turli bo'linishlari va sivilizatsiya joylashgan yerning qismlari, iqlimning inson xarakteriga va tana rangiga ta'siri.
2. Yovvoyi qabilalar va ularning turmush tarsi haqida ma'lumot beruvchi badaviy yoki ko'chmanchi sivilizatsiya.
3. Sulolalar, xalifalik, podshohlik va hukumat darajalari.
4. Mamlakat va shaharlarning o'troq yoki o'troq sivilizatsiyasi.
5. Turli xil turmush vositalari, hunarmandchilik va unga bog'liq muammolar.
6. Turli fanlar va ularni egallash, tafakkur va bilim haqida.

Shunday qilib, har bir bob sotsiologiyaga kirish hajmini shakllantirish uchun maxsus mo'ljallangan.

Zamanaviy arab olimi Sati' al-Husriyning fikricha, Muqaddimani zamonaviy sotsiologik atamalarga muvofiq tartibga solish mumkin. I bobda umumiy sotsiologiya yoki ijtimoiy ekologiya, II bob qishloq sotsiologiyasi bilan, III bob siyosiy sotsiologiya bilan, IV bobshahar sotsiologiyasi, V bob iqtisodiy sotsiologiya, VI bob bilimlar sotsiologiyasi. [6.b.3]

Ibn Xaldunning jamiyat tabiati va ijtimoiy o'zgarishlarni o'rganishi uni yangi “madaniyat fani” sifatida aniq ko'rgan narsalarini rivijlanishiga olib keladi va u shunday ta'rif beradi:

Bu fanning...o'z predmeti, ya'ni insoniyat jamiyati va o'ziga xos muammolari, ya'ni jamiyat tabiatida bir-birini almashtiruvchi ijtimoiy o'zgarishlar mavjud. [6.b.15]

Ibn Xaldun “Ilm al-umron” ni yana shunday tafsilot qiladi:

...mustaqil fan. Bu fanning o'ziga xos obyekti, yani inson sivilizatsiyasi va ijtimoiy tashkilot mavjud. Ushbu mavzuni muhokama qilish yangi, g'ayrioddiy va juda foydali narsadir. Penetratsion tadqiqotlar unga yo'l ko'rsatadi.

Uning o'ziga xos xususiyati, Ibn Xaldun ta'biri bilan aytganda:

Insoniyat jamiyatni, ya'ni sotsiologiyani ko'rib chiqish va unga taaluqli bo'lgan va o'z tabiatiga ko'ra vaqti-vaqti bilan yuzaga keladigan va boshqa paydo bo'lmaydigan holatlardan farqlash. Shunday qilib, biz haqiqatni yolg'ondan ajratib turadigan ilmni yozuvlarda va isbot bilan tasdiqlangan usulda qo'llaymiz. [10.b.45]

"Al-Umron" ilmi boshqa ilmlardan farq qiladi. Ibn Xaldun uni tartibli tarzda tartibga solingan "ilm"ga yetaklagan Xudo tomonidan ilhomlantirilganiga ishonganidek, bu mutlaqo boshqa o'ziga xos ilmdir. Jamiyat qonunlari va ijtimoiy o'zgarishlar to'g'risidagi aniq bilimlar, ammo bu qonunlar tabiiy fanlar kabi aniq emas, ammo ijtimoiy hodisalarni muntazam ravishda kuzatib boish uchun yetarli, aniq belgilangan naqshlar va ketma-ketliklar va alohida holatlar sezilarli darajada ta'sir qila olmaydi.

Fuad Baalning ta'kidlashicha, Ibn Xaldun o'z tadqiqotida quyidagi usullardan foydalangan holda chayqovchilikdan qochish uchun empirik usuldan foydalangan. [6.b.15]

a) Kuzatish: Ibn Xaldunning so'zlariga ko'ra, uning ma'lumotlarining bir qismi "shaxsiy kuzatishga asoslangan to'g'ridan-to'g'ri ma'lumotdir. Uning diplommat, sayohatchi va yozuvchi sifatidagi katta tajribasi, ko'chmanchilar hayotini shaxsiy kuzatishi va shaharlar haqidagi birinchi bilimi, qishloq hayoti esa bevosita kuzatish ahamiyatini isbotlaydi.

b) Taqqoslash: Ibn Xaldun qiyosiy usulni ko'p jihatdan qo'llagan, masalan, o'z davridan oldingi va o'z davridagi sulolalarni solishtirishda, sulolaning umrini bir kishiniki bilan solishtirish, ibtidoiy badaviy jamiyatni sivilizatsiyalshgan shahar jamiyati bilan solishtirish, o'z ma'lumotlarini boshqa yozuvchilarning ma'lumotlari bilan solishtirish.

c) Tarixiy usul: Ibn Xaldun sulolalarning paydo bo'lishi, rivojlanishi, o'sishi va bunday sulolalarning ijtimoiy, munosabatlarni sinchkovlik bilan tekshirish kerakligini ta'kidladi. U tarixiy ma'lumotlarning mohiyatini tahlil qilib, "diniy ma'lumotlar"ni "haqiqiy voqealar" bog'liq ma'lumotlarni ajratdi.

Ibn Xaldunning uslubiy yondashuvi intellektual ishonchni namayon etadi. uning jamiyatlar, madaniyatlar va sivilizatsiyalarni o'rganishga ijobiy yondashuvi o'z an'analarning ko'plab tadqiqotchilari va olimlarida katta taassurot qoldirgan ko'rinadi. U o'zi yaratgan bo'linishga muvofiq muhokama qilib, jamiyatning tabiati, uning zaruriyati va ob-havo va atmosfera o'zgarishining (ya'ni issiq, sovuq va mo'tadil zonaning) xarakteriga ta'sirini iqlimga qarab qanday o'zgarishini tushintirib berdi.

Ibn Xaldun insonning rivojlanishi uchun ijtimoiy tashkilotga bo'lgan ehtiyojini ta'kidlagan. Ushbu monumental asarining asosiy maqsadi insoniyat sivilizatsiyaning rivojlanishiga hissa qo'shadigan psixologik, iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy faktlarni aniqlash edi. Uning ta'kidlashicha jamiyatlar davriy tug'ilish, o'sish, yetuklik, tanazzul va oxir-oqibat o'limni boshdan kechiradigan tirik organizmlardir. U, shuningdek, tinch yoki zo'ravon muhojirlarning mahalliy aholi bilan aralashib, universal tsikllarga bo'ysunadigan bir xil jamiyatni shakllantirish jarayoni tasvirlab berdi. U iqlim va mavjud resurslarning migratsiya va ijtimoiy o'zgarishga ta'sirini aniqladi. U, shuningdek, hukumat siyosati va soliqqa tortishning ijtimoiy o'zgarishlarga ta'sirini tushintirdi.

Ibn Xaldun insonning hayvoniy instinktga yoki yomon ishlarga moyilligi sababini ko'rsatib, "Yomonlik inson o'z urf-odatlarini yaxshilashga yordam bermasa, unga eng yaqin bo'lgan sifat va din uni yaxshilash uchun ishlatilmasa", deb ta'kidlagan. [11.b.6] Uning fikricha, "Insonning kuchi, keyin uning fe'l-atvori va dini buzilgan bo'lsa, uning insoniyligi buziladi va u aslida hayvonga aylanadi".

Ibn Xaldun fikricha, insoniyat jamiyatning bardoshi uchun ma'lum unsurlar hayotiy zarur. Jamiyat umuman insonning jismoniy va psixologik ehtiyojlarini davom ettirish uchun muhimdir. Shuningdek, har bir inson o'zini himoya qilish uchun boshqalarning yordamiga muhtoj. U jamiyat hududdagi eng katta guruh ekanligi haqlo ravishda ta'kidlangan. Insoniyat jamiyat farovobligi uchun zarur bo'lgan faoliyat, guruh birdamligi (asabiya) tufayli yuzaga keladigan ustunlikka asoslangan malakali shaxslar o'rtasida chiqariladi. Ibn Xaldun, jamiyat tasodifiy mavjudod emas. U insoniyat jamiyatning diniy, siyosiy, iqtisodiy, harbiy va madaniy sohalarining o'zaro bog'liqligini kuzatadi. Ular ajralmas va bir-biri bilan bog'liq bo'lib, u yoki bu sohadagio'zgarishlar boshqalarga ta'sir qiladi. [6.b.15]

Ibn Xaldun insoniyat jamiyati a'zolari tomonidan o'rganiladigan va baham ko'rilgan madaniyatni jamiyat rivojlantiradi, deb tasdiqlaydi. Uning fikricha, madaniyat davrlar o'zgarishi va kunlar o'tishi bilan o'zgarishi mumkin bo'lgan turmush tarzidir... Dunyo xalqlarining ahvoli, ularning urf-odatlari va mazhablari bir xil shaklda va bir xil shaklda saqlanib qolinmaydi.[5.b.39] Ibn Xaldun insonning rang va xarakter sifatlariga ta'sir etuvchi geografik omillar haqida ham gapirgan. U odamlar guruhlari orasida aql-idrok masalasiga ijtimoiy-madaniy talqini taklif qildi.

Ibn Xaldun sotsializatsiyani "inson o'z bilimi va xarakterini olish jarayoni" deb ta'riflagan. Fazilatlar va ularning barcha fikrlari va fazilatlarini taqlid qilish, shaxsiy aloqa va sayohatlar orqali. U sotsializatsiya jarayoni tug'ilishdan boshlanishini ta'kidladi. Tug'ilgan shaxs "hech narsa bilmaydi". Inson a'zolar orqali olgan bilimlari bilan komilikka erishadi. Oilada shaxs odatlar va xulq-atvorning boshqa shakllarini ota-onadan oladi, shuning uchun oila o'zaro yordam bilan tavsiflanadi. O'qituvchilar va oqsoqollar ham muhim vositadir. Ijtimoiylashuv jarayoni, ular odatlar, urf-odatlar, til, musiqa va diniy talqinlarni o'z ichiga olgan "odob" ni o'rganadilar.

Ibn Xaldun jamiyatda osoyishtalik va totuvlikni saqlash uchun jamiyatda adolat o'rnatish hamda odamlarning boshqalarga hujum qilishiga yo'l qo'ymaslik uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy nazorat tizimi zarurligini ta'kidlagan. U ijtimoiy nazorat har doim dinning natijasidir, degan klassik g'oyaga hujum qildi, chunki u bu dunyoda ko'p odamlarning haqiqiy dini yo'qligini ta'kidladi. Ibn Xaldun inson tabiatan tajavuzkor bo'lib, boshqalarga hukmronlik qilish uchun kuch ishlatadi va bu ijtimoiy ziddiyatlarni keltirib chiqaradi, deb taxmin qilgan. Shuning uchun, ular ijtimoiy nazoratga muhtoj. Ibn Xaldun ijtimoiy ziddiyatlarni jamiyatdagi disfunktsional jarayon deb hisoblagan. Har bir guruhda biz hokimyatni qabul qilamiz va talab qilamiz. Shuning uchun jamiyat institutsional me'yorlaridan chetlashning oldini olish uchun ijtimoiy nazorat tizimini ishlab chiqishi kerak.

Jamiyat- hokimyat yoki ijtimoiy nazorat manbai hisoblanadi. U ikki xil bo'lib, biri rasmiy ikkinchisi norasmiy. Rasmiy ijtimoiy ijtimoiy nazorat huquq tizimi yoki hokimyat tomonidan amalga oshiriladi va hukmdor (hokim) yoki (davlat) tomonidan amalga oshiriladi. Norasmiy ijtimoiy nazorat axloqiy vijdon tomonidan amalga oshiriladi va din va shaxarlarning axloqiy me'yorlari va qadryatlari tomonidan amalga oshiriladi.

Ibn Xaldunning asosiy tashvishli insoniyat sivilizatsiyasi va tarix oqimlari taraqqiyotiga hissa qo'shadigan psixologik, iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy faktlarni aniqlash edi.

Ibn Xaldunning ijtimoiy o'zgarishlar dinamikasi (uning "Asabiya" yoki guruh tuyg'usi atamasi asosida) sotsiologik tushunchalar bilan ko'proq bog'liqdir. Ibn Xaldunning eng keng tarqalgan nazariyasiga, ya'ni ijtimoiy saznazariyasiga yordam sorash vaqti keldi. "Asabiya" guruhlarini umumiy til, madaniyat xulq-atvor qoidalari orqali birlashtiriladi va har xil darajadagi g'oyalar, oila, qabila, podshohlik yoki millatga ongli ravishda baho berilsa, jamiyat buzilmagan bo'ladi. Asabiya bilan jamiyat o'zining asosiy maqsadini halollik bilan amalga oshiradi va o'z qadryatlari va g'oyalarini keying avlodga yetkazadi. Ibn Xaldun ta'kidlaganidek, ijtimoiy tashkiloti, san'ati va hunarmandchiligi rivojlangan shaharlarda joylashgan sivilizatsiyalashgan jamiyatlarning parchalanishi uzoq vaqt talab qilishi mumkin. [12.b.23]

Xulosa

Ibn Xaldun insoniyat madaniyati va sivilizatsiyasiga katta hissa qo'shgan. Uning "Muqaddima" siyangi mavzu, uslubning yorqinligi, soddaligi, kuchli dalil va uyg'un ifodasi bilan ajralib turadi. Ibn Xaldun o'zining hayotiy tajribalari, kuzatish va mulohazalarini kiritgan. Musulmon sivilizatsiyasining mashhur mutaffakiri Ibn Xaldun ijtimoiy-siyosiy faoliyatining davlat va jamiyat hayoti haqidagi g'oyalari va qarashlari o'zgarib bordi. Olimning ma'naviy merosi asosi tariqasida keltirilgan "Kitab al- Ibar" asarining kirish qismi bo'lgan "Muqaddima" asarida jamiyat haqidagi qarashlari hilma xilligi muntazam o'zgarishda shakllanib bordi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibn Khaldun's autobiography., Tarikh Ibn Khaldun., Beirut., 1981.
2. Mohammad Abdullah Enan, Ibn Khaldun: His life and work, New Delhi: Kitab Bhavan, 1979
3. Charles Issawi and Oliver Leamen, "Ibn Khaldun, Abd al-Rahman (1332-1406), "in Routledge's Encyclopedia of philosophy. London
4. Mohammad Abdullah Enan, Ibn Khaldun: His life and work, New Delhi: Kitab Bhavan, 1979
5. Muhsin Mahdi, Ibn Khaldun's Philosophy of history, Chicago: University of Chicago Press, 1964
6. Fuad Baali and Ali Wardi, Ibn Khaldun and Islamic Thought-Styles: A Social Perspective, Boston, 1981
7. Fischel, Ibn Khaldun in Egypt
8. Arnold J. Toynbee, A Study of History, New York: Oxford University Press, 1962
9. P. A. Sorokin, Society, Culture, and Personality, New York: Cooper Square Publishers, 1962
10. Ibn Khaldun, "Contents", in The Muqaddimah: An Introduction to History, Franz Rosenthal, London: Routledge and Kegan Paul, 1986
11. S.M.A Imam, Some Aspects of Ibn Khaldun's Socio-political Analysis of History, second edition., Club Road, Lahore: Institute of Islamic Culture, 1988
12. Muhammad Mahmut Rabi, The political Theory of Ibn Khaldun, Leiden. E.j. Brill, 1967